

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Навчально-науковий медичний інститут
Кафедра клінічної медицини

СИЛАБУС

нормативної навчальної дисципліни

Долікарська медична допомога

(назва дисципліни)

підготовки бакалавра (на базі повної загальної середньої освіти)

(назва освітнього рівня)

спеціальності 227 «Фізична терапія, ерготерапія»

(шифр і назва спеціальності)

освітньо-професійної програми « Фізична терапія, ерготерапія»

(назва освітньо-професійної освітньо-наукової/освітньо-творчої програм)

Луцьк – 2020

Силабус нормативної навчальної дисципліни «Долікарська медична допомога» підготовки “бакалавра”, галузі знань- 22- охорона здоров'я, спеціальності — 227 — фізична терапія, ерготерапія, за освітньо-професійною програмою - фізична терапія, ерготерапія

Розробник: Гайдучик Петро Данилович, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри клінічної медицини.

Силабус навчальної дисципліни затверджений на засіданні кафедри **клінічної медицини**

протокол № 2 від 7.10.2020 р.

Завідувач кафедри: (Галей М.)

Гайдучик П.Д., 2020 р.

І. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		Нормативна дисципліна
Денна форма навчання	Шифр і назва галузі знань: <i>22 Охорона здоров'я</i>	
	Спеціальність: <i>227 Фізична терапія, ерготерапія</i>	
Кількість годин/кредитів 90/3	Освітньо-професійна програма: « <i>Фізична терапія, ерготерапія</i> »	Рік навчання: другий
		Семестр: третій
		Лекції: 10 год.
		Практичні (семінари): 32 год.
ІНДЗ: €	Освітній ступінь: <i>Бакалавр</i>	Самостійна робота: 42 год.
		Консультації: 6 год.
		Форма контролю: <i>іспит</i>
Мова навчання		Українська

ІІ. ІНФОРМАЦІЯ ПРО ВИКЛАДАЧА

Викладач: Гайдучик Петро Данилович, кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри фізичної терапії та ерготерапії, мобільний телефон +38 066 988 8278, електронна адреса Haiduchyk.Petro@eenu.edu.ua

Комунікація зі студентами: електронною поштою, на заняттях згідно розкладу, за графіком консультацій.

Розклад занять розміщено на сайті навчального відділу ЧНУ: <http://194.44.187.20/cgi-bin/timetable.cgi?n=700>.

Розклад консультацій. Консультації проводяться згідно розкладу, що розміщений на дошці оголошень кафедри фізичної терапії та ерготерапії.

III. ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

1. Анотація курсу.

Дисципліна «Долікарська медична допомога» включає в себе інформацію про невідкладні стани, які несуть загрозу їхньому життю та здоров'ю при гострих захворюваннях, травмах, нещасних випадках і надання правильної та своєчасної першої медичної допомоги. Дисципліна має професійну направленість. В ході викладання курсу розглядаються як загальні питання збереження здоров'я, починаючи з дитячого віку, проблеми формування здорового способу життя, так і питання етіології, патогенезу, клінічної картини, профілактики захворювань та травм життєво важливих органів та систем. Особлива увага приділяється оволодінню знаннями та уміннями щодо надання першої медичної допомоги в невідкладних станах при травмах, нещасних випадках, отруєннях, інфекційних хворобах.

2. Пререквізити (попередні курси, на яких базується вивчення дисципліни):

Для успішного навчання та опанування ключових компетентностей з дисципліни «Долікарська медична допомога» необхідна наявність базових знань з дисциплін медичного профілю, оскільки навчальний зміст дисципліни містить матеріал із нормальної анатомії, біології, гістології, фармакології, загальної хімії в обсязі, необхідному для розуміння та засвоєння термінів згаданих дисциплін.

Постреквізити (дисципліни, для вивчення яких потрібні знання, уміння і навички, що здобуваються після закінчення вивчення даної дисципліни): Основи медико-соціальної реабілітації; Преформовані фізичні чинники; Механотерапія; Основи ерготерапії та функціональне тренування; Навчальна та клінічні виробничі практики.

3. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою вивчення навчальної дисципліни є формування у студентів сучасних уявлень про методи збереження здоров'я, запобігання захворювань, отруєнь, травм та нещасних випадків, формування здорового способу життя; попередження шкідливих звичок, а також про основні ознаки та наслідки захворювань, отруєнь та травм, які становлять небезпеку для життя та здоров'я людини, методи їх попередження і подолання; забезпечення наявності у бакалаврів необхідного рівня знань, вмінь та навичок з першої медичної допомоги.

4. Результати навчання (Компетентності):

ЗК 1 Здатність до розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності

ЗК 2 Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК 3 Здатність до міжособистісної взаємодії.

ЗК 4 Здатність працювати в команді.

ЗК 8 Здатність планувати та управляти часом.

ЗК 11 Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 12 Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 13 Здатність діяти соціально відповідально та свідомо

ФК 11 Здатність адаптувати свою поточну практичну діяльність до змінних умов.

Матриця забезпечення програмних результатів навчання (ПРН) відповідними компонентами освітньої програми

ПР 5 Надавати долікарську допомогу при невідкладних станах та патологічних процесах в організмі; вибирати оптимальні методи та засоби збереження життя.

ПР 14 Безпечно та ефективно використовувати обладнання для проведення реабілітаційних заходів, контролю основних життєвих показників пацієнта, допоміжні технічні засоби реабілітації для пересування та самообслуговування.

ПР 16 Проводити інструктаж та навчання клієнтів, членів їх родин, колег і невеликих груп.

ПР 17 Оцінювати результати виконання програм фізичної терапії та ерготерапії, використовуючи відповідний інструментарій (додаток 1) та за потреби, модифікувати поточну діяльність.

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	Усього	у тому числі				
		Лекції	Лабор.	Самост. роб.	Конс.	Форма контролю/ бали
Змістовий модуль 1.Основні питання нозології						
Тема 1. Перша медична допомога в загрозливих для життя станах, що виникають при захворюваннях серцево-судинної системи.	12	2	4	6	-	ДС, ДБ, Р / 4
Тема 2. Основні принципи застосування лікарських препаратів.	8	-	-	4	4	ДС, ДБ, Т / 4

Тема 3. Перша медична допомога в загрозових для життя станах, що виникають при захворюванні органів дихання.	12	2	4	6	-	ДС, ДБ, Р / 4
Тема 4. Перша медична допомога в загрозових для життя станах, що виникають при захворюваннях системи травлення.	12	2	4	6	-	ДС, ДБ, Р / 4
Тема 5. Перша медична допомога в загрозових для життя станах при гострих отруєннях	10	2	4	4	-	ДС, ДБ, Р / 4
Разом за модулем 1.	54	8	16	26	4	20
Змістовий модуль 2. Долікарська медична допомога при гострих паталогічних та екстремальних станах						
Тема 6 Травми, їх види, ускладнення, перша медична допомога. Реанімаційні заходи.	12	2	4	4	2	ДС,Р / 4
Тема 7 Десмургія. Методи накладання пов'язок та іммобілізуючих шин.	8	-	4	4	-	ДС, ДБ, Т / 4
Тема 8 Види кровотечі. Методи і способи тимчасової зупинки кровотечі.	8	-	4	4	-	ДС, ДБ, Т / 4
Тема 9 Перша медична допомога при електротравмі, опіках, відмороженні.	8	-	4	4	-	ДС, ДБ, Р / 4
Разом за модулем 2	36	2	16	16	2	16
Види підсумкових робіт						Бал
Модульна контрольна робота № 1						30
Модульна контрольна робота № 2						30
ІНДЗ						4
Всього годин	90	10	32	42	6	100

6. Завдання для самостійного опрацювання:

1. Методи, засоби і заходи надання першої медичної допомоги при: 1. гіпертонічному кризі, 2. стенокардії, 3. запамороченні, 4. Колапсі.
2. Устрій шприців та голок, перевірка на придатність, правила зберігання. Техніка підшкірних та внутрішньом'язових ін'єкцій. Ускладнення після ін'єкцій.
3. Правила застосування гірчичників, компресів. Техніка та місця постановок. Показання та протипоказання. Застосування розчинів та мазей подразнюючої дії. Показання та протипоказання.
4. Гострий та хронічний гастрит Цукровий діабет: етіологія, патогенез, клінічні ознаки. Гіпер та Гіпоглікемічна кома.
5. Гострий цистит, гострий нефрит, сечокам'яна хвороба: етіологія, патогенез, клінічні ознаки.
6. Харчові та нехарчові отруєння.
7. Перша медична допомога при укусах отруйних комах, змій, тварин. Методи і техніка накладення пов'язок на голову, грудну клітину, ділянку живота і тазу, верхню та нижню кінцівки. Імобілізація постраждалих під час транспортування.
8. Гостра крововтрата, її ступені та ознаки. Поняття про остаточну зупинку кровотечі і його методи: механічний, фізичний, хімічний, біологічний
10. Місцеві та загальні ознаки електротравми. Послідовність надання долікарської медичної допомоги при електротравмах.
11. Відмороження.

IV. ВИДИ (ФОРМИ) ІНДИВІДУАЛЬНИХ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ ЗАВДАНЬ (ІНДЗ)

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується на основі знань, умінь та навичок, одержаних під час практичних занять, самостійної роботи, використовуючи сучасні навчальні, науково-методичні напрацювання, розробити індивідуальну програму реабілітації із застосуванням засобів фізичної терапії та ерготерапії, враховуючи етап реабілітації.

Форми виконання: доповідь, створення презентацій, складання блок-схем, таблиць.

V. ПОЛІТИКА ОЦІНЮВАННЯ

Загальна оцінка за курс складається як сума оцінок за кожен з двох модулів: поточне тестування (практичні заняття, самостійна робота); контрольні роботи наприкінці кожного змістового модуля. Оцінювання здійснюється за 100-бальною шкалою ECTS.

Модуль I передбачає перевірку якості засвоєння теоретичного і практичного

матеріалу змістовного модуля, виконання лабораторних робіт безпосередньо на заняттях. Загальна кількість тем цього модуля становить 5 і передбачає проведення 16 лабораторних занять.

Модуль II передбачає перевірку якості засвоєння теоретичного матеріалу змістовного модуля, виконання лабораторних робіт безпосередньо на заняттях. Загальна кількість тем цього модуля становить 4 і передбачає проведення 16 лабораторних занять.

ІНДЗ оцінюється максимальною кількістю балів - 4.

4 бали отримує студент, який розкрив тему роботи, яка має самостійний і творчий характер. Тема повністю розкрита використовував основну і додаткову літературу. Обсяг відповідає нормі (15 – 20 слайдів). Під час презентації студент орієнтується у матеріалі, висловлює власне ставлення до визначеної проблеми. Матеріал подано логічно і своєчасно. 3 балів отримує студент, який розкрив тему самостійної роботи за всіма пунктами плану, використав більшість рекомендованої літератури. Матеріал подано логічно. Обсяг відповідає встановленій нормі. Під час захисту студент вільно володіє і орієнтується у матеріалі, висловлює власне ставлення до питання. Матеріал поданий не своєчасно. 2 балів виставляється студенту, який тему роботи розкрив фрагментарно, не повністю (висвітлено не всі пункти плану, матеріал подано стисло). Використано недостатню кількість літературних джерел. Матеріал побудовано не логічно. 1 балів отримує студент, який розкрив незначну частину матеріалу (декілька пунктів плану), використав недостатню кількість літературних джерел. Відсутня логіка подачі матеріалу, а також порушена цілісність системи знань. 0,5 балів – студент роботу написав формально, стисло, не своєчасно. 0 – студент роботу не підготував.

У кінці вивчення навчального матеріалу модуля викладач виставляє одну оцінку за аудиторну та самостійну роботу студента як середнє арифметичне з усіх поточних оцінок за ці види роботи. Цю оцінку викладач трансформує в **рейтинговий бал за роботу протягом семестру**. Таким чином, максимальний рейтинговий бал за роботу протягом семестру може становити **40**.

Модульний контроль передбачає перевірку підсумкових знань і вмінь студентів шляхом написання модульних контрольних робіт. Оцінка з виставляється за виконання студентом 2 контрольних робіт (по кожному із змістових модулів), які передбачають перевірку теоретичних знань. Контрольні роботи оцінюються за 30-бальною шкалою. **Критерії оцінювання модульного / підсумкового тесту:** оцінка **“відмінно”** відповідає 27-30 балам, ставиться за відмінне написання підсумкової / модульної контрольної роботи; оцінка **“добре”** відповідає 22-26 балам, ставиться за хороше написання підсумкової / модульної контрольної роботи; оцінка **“задовільно”** відповідає 18-21 балам, ставиться за

задовільне написання підсумкової / модульної контрольної роботи; *оцінка “незадовільно”* відповідає 1-17 балам, ставиться за незадовільне написання підсумкової / модульної контрольної роботи.

У разі недотриманням студентом засад академічної доброчинності - сукупності етичних принципів та визначених законом правил, якими керуються учасники освітнього процесу під час навчання, викладання і провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень, оцінювання роботи не буде відбуватись (!). Списування під час контрольних робіт заборонені (в т.ч. із використанням мобільних девайсів). Мобільні пристрої дозволяється використовувати лише під час он-лайн тестування та підготовки практичних завдань під час заняття. *Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти* передбачає:

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);
- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

Політика щодо дедлайнів та перескладання: Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (75% від можливої максимальної кількості балів за вид діяльності балів). Перескладання модулів відбувається за наявності поважних причин.

Політика щодо відвідування: Відвідування занять є обов'язковим компонентом процесу здобування освіти. За об'єктивних причин навчання може відбуватись в он-лайн формі за погодженням із керівництвом Університету.

VI.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

Форма підсумкового контролю успішності навчання: іспит.

Іспит має на меті перевірку рівня знань студента під час виконання екзаменаційних тестів.

У випадку незадовільної підсумкової оцінки, або за бажання підвищити рейтинг, студент складає іспит у формі тестування. При цьому бали, набрані за результатами модульних контрольних робіт, анулюються. Максимальна кількість балів, яку студент може набрати за іспит становить 60 балів.

Перелік питань до іспиту

1. Визначення домедичної допомоги.
2. Визначення першої медичної допомоги.
3. Першочергові завдання при наданні долікарської допомоги.
4. Законодавча база щодо надання першої медичної допомоги.
5. Перелік осіб, які повинні надавати першу медичну допомогу при надзвичайних станах, під час огляду місця події.
6. Питання юридичної відповідальності при наданні першої допомоги.
7. Фактори, які впливають на своєчасність надання першої медичної допомоги.
8. Строки надання ефективної першої медичної допомоги.
9. Ознаки життя.
10. Ознаки смерті.
11. Поняття біологічної смерті.
12. Поняття клінічної і соціальної смерті.
13. Порядок надання ПМД, черговість транспортування постраждалих.
14. Визначення поняття кровотечі та крововтрати.
15. Класифікація кровотеч залежно від місця, куди виливається кров.
16. Класифікація кровотеч за видом пошкодженої судини.
17. Класифікація кровотечі залежно від кількості втраченої крові.
18. Симптоми крововтрати та ускладнення, які розвиваються внаслідок крововтрати.
19. Методи тимчасової зупинки кровотечі.
20. Методика накладання джгута Есмарха.
21. Заходи невідкладної допомоги при гострій кровотечі.
22. Засоби, які можуть бути застосовані в якості кровоспинного джгута.
23. Методи пальцевого притиснення судин при кровотечі.
24. Визначення поняття рани.
25. Класифікація ран.
26. Ускладнення ран.
27. Основні принципи надання першої домедичної допомоги при пораненнях різного типу.
28. Профілактика інфікування рани.
29. Поняття та види шоку.
30. Ознаки різного ступеню тяжкості шоку.

31. Перша медична допомога особам, які знаходяться в шоковому стані.
32. Поняття та класифікація травм опорно-рухового апарату.
33. Симптоми перелому кісток.
34. Симптоми вивиху суглобів.
35. Симптоми розтягування і розриву зв'язок.
36. Загальні ознаки травм опорно-рухового апарату.
37. Алгоритм надання домедичної допомоги при травмах опорно-рухового апарату.
38. Особливості перенесення і транспортування постраждалих з різними видами травм.
39. Види шин для проведення транспортної іммобілізації.
40. Поняття та класифікація травм голови та хребта.
41. Симптоми і клінічні прояви травм голови.
42. Ранні та пізні ускладнення травм голови.
43. Особливості надання першої допомоги при травмах голови.
44. Алгоритм надання домедичної допомоги при тяжких травмах голови.
45. Класифікація травм хребта.
46. Клінічні прояви травм хребта.
47. Надання першої домедичної допомоги при травмах хребта, особливості транспортування.
48. Засоби, які можуть бути використані для транспортування постраждалих з травматичними ушкодженнями.
49. Причини виникнення синдрому тривалого стиснення (СТС) і клінічні прояви.
50. Ускладнення СТС.
51. Характеристика періодів СТС.
52. Ступені тяжкості ушкодження кінцівки при СТС.
53. Ступені тяжкості СТС.
54. ПМД при СТС.
55. Симптоми ушкодження електричним струмом і блискавкою.
56. Алгоритм надання домедичної допомоги при ушкодженнях електричним струмом і блискавкою.
57. Профілактика ушкоджень електричним струмом.
58. Види утоплень.
59. Види асфіксії, що розвивається при різних типах утоплень. Причини смерті при різних видах утоплень.

60. Невідкладна допомога при різних видах утоплень.
61. Види уражень, що розвиваються під дією крайніх температур на тіло людини.
62. Типи опіків відповідно до глибини ураження тканин.
63. Визначення площі опіку за методом дев'ятки і за правилом долоні.
64. Алгоритм визначення тяжкості опіку, встановлення прогнозу для життя.
65. Поняття опікової хвороби та опікового шоку.
66. Ознаки опікового шоку, його особливості, метод визначення тяжкості опікового шоку.
67. Ускладнення опіків.
68. Перша медична допомога при термічних опіках.
69. Алгоритм надання домедичної допомоги опіковим хворим.
70. Поняття сонячного і теплового удару.
71. Симптоми сонячного і теплового удару.
72. Перша допомога при сонячному і тепловому ударі.
73. Поняття і види відморожень, симптоми відморожень.
74. Періоди відморожень.
75. Симптоми і клінічна картина відморожень та гіпотермічного стану.
76. Ускладнення відморожень.
77. Симптоми гіпотермічного стану.
78. Перша медична допомога при відмороженнях і гіпотермії.
79. Алгоритм надання домедичної допомоги потерпілим з відмороженнями та при замерзанні.

VII. ПЕРЕВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ШКАЛИ ECTS НА НАЦІОНАЛЬНУ ШКАЛУ

Переведення оцінки шкали ECTS на національну шкалу здійснюється за:
Шкалою оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90-100	Зараховано
82-89	
75-81	
67-74	
60-66	Незараховано
1 – 59	

VIII. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України від 5 липня 2012 року № 5081-VI “Про екстрену медичну допомогу”.

2. Наказ МОЗ України від 28 грудня 2002 року №507 “Нормативи надання медичної допомоги дорослому населенню в амбулаторнополіклінічних закладах за спеціальністю „медицина невідкладних станів”.

3. Наказ МОЗ України від 17 січня 2005 року № 24 “Про затвердження протоколів надання медичної допомоги за спеціальністю “Медицина невідкладних станів”.

4. Постанова Кабінету Міністрів України від 5.11.2007 № 1290 “Про затвердження Державної програми створення єдиної системи надання екстреної медичної допомоги на період до 2010 року”.

5. Наказ МОЗ України від 18 квітня 2012 року № 366 “Про затвердження Загальних вимог щодо проведення медичного сортування постраждалих і хворих та форм медичної документації”

6. Медицина невідкладних станів: швидка і невідкладна медична допомога /І.С. Зозуля, А.В. Вершигора, В.І. Боброва та ін.; за ред. І. С. Зозулі. – К.: ВСВ “Медицина”, 2012. – 728 с.

7. Екстрена медична допомога (гострі серцеві стани) /Г.Г. Рошчін, О.М. Пархоменко, В.О. Крилюк та ін.; за ред. Г.Г. Рошчіна. – К.: ТОВ “НВП “Інтерсервіс”, 2011. – 159 с.

8. Екстрена медична допомога: догоспітальний етап – алгоритми маніпуляції (базовий рівень). – Г.Г. Рошчін, А.А. Гудима, В.Ю. Кузьмін та ін. – К., 2012 – 84 с.

9. Политравма: хірургія, травматологія, анестезіологія, інтенсивная терапія /Под ред. Ф.С. Глумчера, П.Д. Фомина, Е.Г. Педаченко и др.. – К.: ВСИ “Медицина”, 2012. – 736 с.

10. Медицина катастроф / І.В. Кочін, Г.О. Черняков, П.І. Сидоренко: за ред. І.В. Кочіна. – К.: Здоров’я, 2008. – 724 с.